

**PROMENE U DEMOGRAFSKOJ STRUKTURI ZAVOJA, VELIKE I MALE
LUKANJE KAO POSLEDICA POTAPANJA**

UDK 551.435.1.583:314.8(497.11 Pirot)

Sofija N Kostić

Geološke promene terena pirotskog područja Zavoja nastale 1963.godine obrušavanjem zemlje kao posledica klimatskih promena, dovele su i do promene stanja rečnih tokova. To je prouzrokovalo i novonastala dejstva vode na stabilnost terena po kome su se nalazila staništa. Takođe, veoma plodne površine baštenskog tipa, zatim oranice, ali i kvalitetni pašnjaci bili su zauvek ugroženi. To je dovelo do stvaranja nove demografske situacije. Sela su iseljena, a kotlina potopljena i pretvorena u akumulaciono jezero. Bivši žitelji ovog kraja su se raselili i promenili način života i zanimanja.

ključne reči: klimatske promene, reljefne promene, raseljavanje, kulturne promene...

Kada je Etnografski muzej u Beogradu započeo svoja istraživanja ovog ovog grada i njegove okoline, projekat je već kasnio više od dvadeset godina. Međutim, obzirom na demografsko stanje, ipak su na vreme sakupljeni prežici etnološke i antropološke zaostavštine. Naime, ekipa Etnografskog muzeja krenula je 1987. godine u svoj poslednji veliki otkup eksponata u Pirot i njegovu okolinu. Mnoga, sada skoro pusta sela, još uvek su postojala, kao i najraznovrsniji stari oblici privređivanja. Prvenstveno zemljoradnja i stočarstvo. Posebno zanimljivi bili su dobro očuvani stari običaji, kao i upotreba starog posuđa, alata i zaprega. Između ostalog, postojala su i sela kao što su Velika i Mala Lukanja u kojima je živelo gostoprimaljivo i vredno stanovništvo. Tada nam se pružila mogućnost da pribelježimo značajne podatke i otkupimo izuzetne eksponate koji se sada nalaze u zbirkama Etnografskog muzeja. Da je to bio poslednji momenat da se nešto sačuva za budućnost govori činjenica da je posle nastanka prirodnog fenomena Zavojskog jezera 1963. godine i stvaranja ideje o potapanju i sela Velika i Mala Lukanja, život u ovim krajevima počeo da stagnira i vremenom odumire. Kada je ekipa bila na terenu, većina kuća je već bila prazna. Mlađi su se već zapošljavali u gradu, dok su stari ostali kako bi sačekali isplatu imovine.

Reka Visočica, koja ima važnu ulogu u geološkim promenama terena na kojima je formirano danas veliko jezero, povezana je svojim tokovima za ceo kraj. Lokalni pisci, uglavnom amateri, ali i stručna lica, videći šta se događa, krenuli su da pišu kratke knjige monografskog tipa o svojim selima, hvatajući poslednja sećanja na razne običaje, nošnju, privređivanje i sve što su mogli da sačuvaju od zaborava. Bez obzira na način pisanja i profesiju, dali su veliki doprinos očuvanju sećanja na ranije periode. Zahvaljujući mnogim od tih knjiga mi danas imamo izvesne podatke koji bi se izgubili da nije bilo ovih zaista savesnih ljudi.

Da se vratim na sela Velika i Mala Lukanja. Kada smo posetili ova dva sela, naš prvi susret je bio sa delimično oštećenim mostom i prvim prevoznim sredstvom u ovom kraju, dugačkim drvenim sankama koje su vožene po suvom letnjem vremenu jednako kao i zimi. Zapregu su činile krave. Udolina je bila isprepletana mnogobrojnim izvorima preko

kojih se prelazilo na najrazličitije načine. Po njima se mogao pratiti segment razvoja saobraćaja kroz vreme, bar kada je u pitanju premošćavanje voda. Nažalost, snimci ovog područja nisu načinjeni usled nedostatka adekvatne opreme. Tako je ostao nedorečen ovaj put po dolini budućeg jezera.

Vratću se na početak uzroka demografskih promena. "Prirodni događaj, koji se odigrao 26. februara 1963. godine na lokalitetu Kolničko Krajište i Zli Dol niže Zavoja, Male i Velike Lukanje postala je neizvesna. Egzistencijalna neizvesnost potvrđena je naknadno urađenim projektom o izgradnji hidroakumulacije u dolini Visočice s hidroelektranom u Pirotu." Klizišta su bila bez mogućnosti bilo kakve sanacije. Geološke promene nastale usled delovanja prvenstveno reke, a i nestabilnost zbog već pomenutih mnogobrojnih potoka i izvora tražile su restriktivne mere. Tako su se pomenuta naselja u vremenski razruđenom nizu našla pod vodom. Dakle, bez obzira na napore da se uz pomoć zemljane brane i drugih metoda očuva ovaj zanimljiv kraj, stanovnici Zavoja su ipak bili prinuđeni da napuste svoja sela. Nadiruća voda oformila je 1963. godine veliko jezero. To jezero je ubrzo nestalo, a 1965. godina biće upamćena po visokom prinosu kukuruza i suncokreta koji su posađeni na zaostaloj sasušenoj i plodnoj zemlji koju je mulj obogatio potrebnim mineralima. Reka Visočica će posle sušenja tog jezera još neko vreme teći ravno. Međutim, odluka o stvaranju velikog akumulacionog jezera na istom mestu poteći će od stručnjaka koji su znali da je taj teren trajno nestabilan i da ga ovoga puta treba proračunato pripremiti za ono što bi se neminovno opet dogodilo. To je značilo iseljenje stanovnika, pripremu terena i stvaranje jezera koje će imati važnu funkciju u elektrifikaciji pirotskog kraja, ali i novim oblicima privređivanja. Pri stvaranju novog jezera čiji nivo treba da se nalazi na 612m nadmorske visine zahvatajući površinu od 5,53 km kvadratnih, a predviđena dužina bi bila 2,5 puta veća u odnosu na isušeno prirodno jezero i iznosila bi 16,35 km. Proračunata maksimalna dubina jezera bi iznosila 60 m, a dužina obale oko 40 km. Time je predviđeno je potapanje 7,7 km loših puteva na desnoj strani i 13,1 km puteva na levoj strani i 520 hektara zemljišta; od čega 20 odsto čine neplodne površine, a 80 odsto voćnjaci, oranice, pašnjaci, livade i šume. Sam projekat je ukazivao da će njegovom realizacijom nastati značajne ne samo geografske, već i demografske promene. Pored sela Zavoj potopljenog prirodnim jezerom potapanje je čekalo i sela Velika i Mala Lukanja. Ova sela su imala svije istorijsko mesto i poseban značaj za ovaj kraj. Smatra se da potiču još iz srednjeg veka. Međutim, najpouzdaniji i najstariji pisani dokument o njima je dželepkeški popis dažbina iz 1576-77. godine kojim se obavezuju stočari da plaćaju dželepkeški danak. Na posedovanje svakih 25 ovaca davala se jedna što ukazuje da su krajem dominirala velika stada. Stanovništvo je imalo svoje predstave o poreklu svojih rodova. Preovladavalo je mišljenje da je njihovo poreklo, posebno Velike Lukanje, sa Kosova ili iz Pomoravlja. Mada nema nekih geneoloških podataka koji bi to mišljenje opravdali, evidentno je da postoji jedna ukorenjena kosovska mitologija koja se provlači najviše kroz slave i svetkovine, ali i neke običaje. Na slavama su se najradije

pevale pesme koje pripadaju kosovskom ciklusu. Interesantna je jedna o Kraljeviću Marku koja glasi :

Dva se snega na planin beleju
Jedan lansći, a drugi polansći,
Među nji je maleno jezero,
Iz jezera bistra reka teče,
Pa protiče kroz crne tavnice,
U tavnice nigde nikog nema,
Samo jedan Marko Tavničarko,
Na kolena drži malo sokolence,
Prsti krši te ga s meso rani,
Suze roni te ga s vodu poji...

Naseljavanja južnomoravskom i kosovskom strujom na području Šopluka nisu opažena, bar ne kao učestali oblik, pa se ovo verovanje u Velikoj Lukanji smatra donekle neobičnim. Postoji dosta indikacija koje govore u prilog te teorije. Međutim, ništa konkretno nije razjašnjeno na naučnom planu u vezi ovog pitanja. Kada je došlo vreme za napuštanje i pražnjenje sela, žitelji su bili u situaciji da naglo, menjajući sredinu koju su dugo naseljavali, menjaju i način života prilagođavajući se novim, društvenim, ekonomskim i drugim pravilima. Jedan broj je naselio grad Pirot, drugi su se našli u Beogradu dok je jedna grupa otišla za Vojvodinu. Oni koji su se nastanili u Pirotu poneli su svoja osnovna obeležja sa sobom. Način organizacije porodice, morala, kulture, religioznog života i ono što su negovali u starom kraju, a posebno izraženu instituciju srodstva. Bez obzira što su morali dolaskom u grad da menjaju mnoge svoje stavove, ipak su i oni sami vršili određen uticaj na stanovnike grada. Mada su se njihovi običaji velikom brzinom zatirali, oni su počinjali da prihvataju običaje sredine u kojoj su se našli. Počeli su i da grade kuće koje liče na ostale u gradu ali i na duhovnom planu su menjali svoje navike. Prihvatili su moral urbane sredine, a njegovi okviri su bili mnogo širih i naprednijih nazora od konzervativnih duša doseljenika bivših sela Velika i Mala Lukanja. Pa ipak, bez obzira na činjenicu da se moraju prilagoditi novom okruženju, oni su ipak u osnovi sačuvali neke najosnovnije norme koje su na takoreći neprimetan način vršile izvestan uticaj na susede. U svakom slučaju, tu su bili zdravi načini razmišljanja na planu privređivanja. Znanje koje su posedovali dok su bili zavisni od vremena, klime, oslonjeni na sebe i sopstvene sposobnosti, dale su im prnicljivost i snalažljivost na ovom planu koja je postala sastavni deo njihovog karaktera. Ove porodice najveću transformaciju doživele su u oblasti školstva, zatim porodice koja od individualizovane patrijarhalne postaje usled novonastalih potreba prava industrijska, odnosno, radnička. Formiraju se manje porodice koje čine uglavnom roditelji i deca. Međutim, rodbinske veze su ostale i dalje jake. Takođe, održale su se tradicionalne slave i svetkovine. Stariji ljudu su i dalje produžili da se na neki način u okviru svojih dvorišta bave poljoprivdom

što im je i pomoglo da se tim putem čuvajući deo svog tradicionalnog bića adaptiraju na uslove urbane sredine.

Najteže se adaptirala stara generacija. To je vidljivo kod onih koji se i danas drže, u upornim pokušajima da rade one poslove koje su obavljali u svojim selima i da svetkuju svoje slave na način na koji su navikli. Adaptacija srednje generacije se odvijala brže, ali da bi se privikli na industrijalizaciju bili su u situaciji da pohađaju kurseve i večernje škole, ali i da se naviknu na određeno časovno radno vreme. To sada nije više problem. Izgledom, ponašanjem i odevanjem ne razlikuju se više od ostalih građana. Za svega jednu deceniju uspeali su da dostignu gradski standard. Po pitanju školstva promenjena su stara shvatanja pa se tako danas ne pravi razlika u obrazovanju muške i ženske dece. Jedini problem je u edukaciji roditelja da njihova deca ne moraju biti samo radnici i da završavaju samo srednje i kvalifikovane škole, nego da im se pruža mogućnost daljeg obrazovanja.

U nekada konzervativnom odnosu između muža i žene stvorena je atmosfera ravnopravnosti u čemu se i deca priključuju kada se donose važnije odluke vezane za kako članove, tako i celu porodicu.

„Kod ove generacije Zavojača osetno je opala religioznost. Promenili su se njihovi pogledi na svet, običaji, navike, stavovi, vrednosti. U celom ovom procesu adaptacije najfleksibilniji su omladina i deca. Među njima gotovo nema tradicionalnoga, osim toga neznatan je broj devijantnih, otuđenih ponašanja zbog toga što su migrirale njihove porodice; adaptacija kod njih teče najbrže.

Od prve migracije posle potapanja Zavoja do sledeće veće migracije devedesetih godina, stasala je u nekim porodicama i treća generacija. Oni nemaju baš nikakav osećaj prema kraju iz koga potiču njihove porodice i sa pravom se smatraju građanima Pirota. Ta asimilacija je bila vidna i kod njihovih roditelja. Nostalglični su samo još stari ljudi koji žale „za starim dobrim vremenima gde su sa komšijama zajedno bili, puno su radili, ali su ipak bili svoje gazde i na svome“.

O stanovnicima ovog područja koji su migrirali u druge gradove nema podataka. Međutim, sudeći po ovom obrascu, verovatno je i njihova adaptacija tekla manje-više slično. Naravno, to zavisi i od činjenice da li su se nastanjivali u urbanim ili seoskim sredinama, kao i od toga, da ako su u pitanju urbane sredine, da li su se nastanjivali u kućama sa baštama koje nude određene pogodnosti ili stambenim zgradama koje nasuprot individualnim objektima, diktiraju prilično stroga i otuđena pravila življenja kao i daleko težeg uklapanja u gradske društvene slojeve. Proces prilagođavanja na novi život je za generacije rođene u novoj sredini danas sasvim završen. Sve manje se priča o starom kraju. Demografske promene u nekom smislu mogu biti u ovom slučaju pozitivne, ali za prve migrante su to bili najteži trenuci koje su morali da prihvate.

Literatura:

¹ Вукашин Петровић, професор, *Велика Лукања*, 1985.

² Мр Стеван Станковић, *Завојско јетеро*, Пиротски зборник број 2, 1969.

³ Паулина Игњатовић, *Адаптација Завојаца у Пироту*, Пиротски зборник број 10, 1979.

Abstrakt

CHANGES IN DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF ZAVOJ, VELIKA AND MALA
LUKANJA AS RESULT OF FLOODING

Geological change in the terrain of the Pirot region of Zavoj occurred in 1963 due to land slides as result of climatic changes which themselves led to modified river flows. This was cause for new effect of water on stability of the inhabited terrain. Also, very fertile garden – type, arable and grazing land were endangered for good. This led to a new demographic situation. Villages were depopulated and the valley flooded and turned into a reservoir. Former inhabitants of the region moved away and changed their lifestyle and occupations.

Natural and artificial changes of the terrain inhabited by the population of several villages, Zavoj, Velika and Mala Lukanja, resulted in important demographic changes that automatically involved changes in the field of economy and habitation, as well as in the sphere of spiritual culture. Particular customs, special family organization and all that made them specific disappeared. By migrating to urban environment, inhabitants of the region that had to be flooded became an integral part of some other living milieu, somewhat influencing their new environment which in turn affected them far more, since it slowly but surely assimilated them into its cliché.